

Türkiye Ziraatında Belirsizlik: Mahiyeti ve İktisadî Tesirleri

Dr. Gülten Kazgan

G İ R İ Ő

Memleketimizde millî hasılların %40-50'si arasında değişen bir nisbetini veren ziraat sektöründe istihsalın iklim Şartları dolayısıyla yıldan yıla büyük dalgalanmalar göstermesi, millî gelirin de ziraat sektöründeki gelişmeye paralel bir şekilde dalgalanmasına yol açmaktadır. İç ve dış ticarete konu teşkil eden en önemli mahsul ziraat mahsuller olduğuna ve iç piyasada en büyük alıcı kütesini zürra teşkil ettiğine göre yıldan yıla millî gelirdeki gelişmeler, geniş ölçüde, ziraat müteşebbisin kontrolü dışında bulunan bir dış değişgene bağlı demektir.

Şüphesiz ki istihsal istikrarı başlı başına bir gaye olmaktan uzaktır ve ancak hasıla ve fayda kaybına yol açtığı nisbette ziraat hasıladaki dalgalanmalar üzerinde durulmak gerekir. Bu yazımızda, Türkiye ziraatında hektar başına verim ve ziraat mahsul fiyatlarında yıldan yıla görülen şiddetli tahavvüller ve bunun yarattığı belirsizliği incelemek suretiyle, statik fiyat teorisine göre teşebbüsün muvazenesi için mevcudiyeti gereken marjinal eşitliklerden ziraatte teşebbüsü nasıl uzaklaştırdığını ortaya koymağa çalışacağız. Burada Şunu ilâve edelim ki aşağıda inceliyeceğimiz ziraat belirsizliğin iktisadî tesirleri herhalde ziraat sektörüne inhisar etmeyip, döviz geliri ve efektif talepte yol açtığı dalgalanmalardan ötürü diğer sektörlerle de intikal etmektedir. Bu itibarla tesirleri, aşağıda ortaya koymağa çalışacağımız tesirlerden çok daha geniş ve yaygındır. Ancak, ayrı bir etüde konu olabileceğinden, takip eden sayfalarda kısaca «belirsizliğin» özelliklerini belirttikten sonra Türkiye

ziraatinde belirsizliğin mahiyeti ve derecesini ve ziraî sektör üzerindeki iktisadî tesirlerini incelemekle yetineceğiz.

I — BELİRSİZLİĞİN MAHİYETİ

A) *Belirsizliğin ayırıcı vasıfları :*

Türkiye ziraatindeki belirsizliğin çeşitleri ve derecesi üzerinde durmazdan önce, belirsizliği müstahsilin gelecekteki plânlarına tesir eden diğer olaylardan ayıran özellikler üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Gayemiz, ileride Türkiye ziraatinde mevcut olan durumun belirsizlik teşkil ettiğini iddia ederken kullandığımız kavramın mahiyeti hakkında bir şüpheye yer bırakmamak, diğer taraftan iktisadî tesirleri bakımından önemli olayın belirsizlik olduğunu açıklamaktır.

Herhangi bir müstahsil gelecekteki plânlarına tesir edebilecek iki çeşit olayla karşı karşıya bulunmaktadır: birbirinden, herhangi bir iktisadî tahlilde ayrılması gereken bu olaylar riziko ve belirsizliktir [1].

«Riziko» yu ampirik veya kemî bir şekilde ölçülebilen hâdiselerle ilgili tahavvüller, daha teknik bir ifade ile de olaya dair bekleyişlerin teşkil ettiği ihtimalî bölüme (probability distribution)nin parametreleri, yâni ortalaması, modu, varyansı ve vasıfları, yâni asimetrisi, basıklığı kat'î bir şekilde tesbit edilebildiği haller diye tarif edebiliriz. Eğer iklim şartları istikrarlı ise ve yıldan yıla büyük değişmeler kaydetmiyorsa ve zaman içinde hektar başına verim aynı şekilde tekerrür etmek suretiyle çiftçi verimin mod'u ortalaması, varyansı ve ihtimalî bölünmenin diğer vasıflarını bilebiliyorsa, bu takdirde çiftçi bakımından riziko mevcut demektir. Aynı husus fiatlara dair bekleyişlerin teşkil ettiği ihtimalî bölünme bakımından varittir. Söz konusu vasıfların bilinmesi dolayısıyla müteşebbis riziko ile ilgili kazanç ve kayıpları maliyet masraflarına dahil edebilir ve bundan ötürü müteşebbisin aldığı kararların, te-

[1] Bu ayırma hususunda geniş bilgi için bak: F. H. Knight, *Risk Uncertainty and Profit*, London 1948, s. 197-237; A. G. Hart, *Risk, Uncertainty and the Unprofitability of Compounding Probabilities*, Readings in the Theory of Income Distribution, içinde; G. Tintner, *The Theory of Production under Non-Static Conditions*, Jr. of Political Economy, cilt L. Tintner pür riziko ve pür belirsizlik arasında bir de sübjektif riziko ayırmaktadır.

şebbüsü, statik fiat teorisinin muvazenenin mevcudiyeti için gereken marjinal eşitliklerinden uzaklaştırması gerekmez.

Müteşebbisin kararlarına tesir edecek önemli olaylara dair bekleyişlerin teşkil ettiği ihtimalî bölünmenin parametrelerini ampirik ve kemmî bir şekilde tesbit etmek mümkün olmadığı hallerde, yâni parametrelerin «tek-kıymetli» olmayıp «çok-kıymetli» olduğu hallerde ise belirsizlik mevcuttur. Her müteşebbis gelecekteki gelişmeler hakkında kendi kafasında bir plân çizeceğine göre belirsizlik tamamen «subjektif» bir olaydır ve her müteşebbis kararlar alırken kendi bekleyişlerine göre rasyonel olan bir plân çizecektir. Rizikonun aksine, belirsizlik maliyet masraflarına aksettirilememekte, sigorta edilememektedir.

Belirsizliğin her müteşebbisin kendisine has subjektif bir olay olmasından ötürü, belirsizliğin derecesini tayin edecek kesin kıstaslar bulmak zordur. Ancak, şüphesiz ki, hektar başına verim ve fiatlardaki dalgalanmaların şiddeti bu bakımdan önemli bir kıstas teşkil etmektedir; zira, her iki olaya dair bekleyişlerin varyansları çok büyükse, bu takdirde bekleyişler «çok-kıymetli» dir ve müteşebbisin kafasındaki belirsizlik daha şiddetlidir [2]. Aşağıda, bu kıstasa dayanarak ziraatte belirsizliğin çeşitleri ve muhtelif mahsul grupları itibariyle şiddetini göstermeğe çalışacağız.

B) Ziraatte belirsizliğin çeşitleri :

a) *Teknik belirsizlik*: Ziraatin dışında herhangi bir sektörde çalışan bir müteşebbis için muayyen bir teknikle istihsal fonksiyonunu bilmek nisbeten kolay olduğu halde, müteşebbisin kontrolü altında olmıyan dış değişgenlerin —yağış miktarı, yağışın mevsimler arasında bölünüşü, ısı ve yağış münasebeti, rüzgârlar, nebat hastalıkları v.s. gibi— istihsal üzerindeki tesiri dolayısıyla bu imkân ziraat müteşebbis bakımından varit değildir. Yağış miktarının nisbeten bol ve yıl içinde dağılışının tatminkâr olduğu ve diğer dış değişgenlerin kontrol altında bulundurulduğu memleketlerde yıldan yıla hektar başına verimde önemli değişmeler olmamakta, diğer bir deyişle çiftçinin verime dair bekleyişlerinin ihtimalî bölünmesinin varyansı küçük olmaktadır. Bu gibi hallerde, çiftçi ihtimalî bölünmenin parametrelerine dair «tek-kıymet» li bekleyişlere sahip olmasa dahi belirsizlik şiddetli değildir.

[2] E. H. Heady, *Economics of Agricultural Production and Resource Use*, Englewood Cliffs, N. J. 1957, s. 449.

Memleketimizde ise en önemli mahsul grubunu teşkil eden hububatta tatbik edilen kuru-ziraat metodu ve bu tip ziraatte hektar başına verimin geniş ölçüde hava şartlarına bağlı olması [3] yıldan yıla verim ve ziraî istihsalde önemli dalgalanmalara yol açmaktadır. Şiddetli verim dalgalanmaları ise çiftçinin önceden istihsal fonksiyonu hakkında bilgi sahibi olmasına imkân bırakmamakta ve çiftçi önemli bir teknik belirsizlikle karşı karşıya bulunmaktadır. Gerçekten, ziraî istihsal içinde en önemli yeri işgal eden hububat-taki hektar başına verim dalgalanmaları ile diğer mahsullerdeki verim dalgalanmaları mukayese edildiğinde bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1936-58 yılları arasında bellibaşlı yedi tarla mahsulüne ait hektar başına verim dalgalanmalarını asgarî ve âzamî miktarların elde edildiği yıl ve 22 yıla ait tahavvül katsayısı itibariyle görmek mümkündür (Tablo I).

TABLO I
Tarla mahsulleri verim tahavvül katsayısı
(1936 — 1958)

Mahsul	Vasatî verim		Asgarî verim		Âzamî verim		Tahavvül katsayısı
	Kg/h	Kg/h	Yıl	Kg/h	Yıl		
Şeker pancarı	15954	10240	1945	26831	1951	1,00	
Yulaf	961	466	1945	1301	1953	0,86	
Arpa	1097	575	1945	1494	1953	0,85	
Buğday	970	585	1945	1248	1953	0,68	
Çavdar	958	558	1945	1172	1953	0,64	
Pamuk	237	195	1948	341	1949	0,61	
Tütün	753	645	1954	914	1940	0,36	

Ziraî İstatistik Özetleri 1936-58, İ.U.M. Yayın No. 388. Tahavvül katsayısı bir dağılım ölçüsünün —tipik inhiraf veya tahavvül sahası gibi— bir ortalama ölçüsüne bölünmesiyle bulunmaktadır.

Tablonun tetkikinden görüleceği gibi, şeker pancarı hariç, en yüksek tahavvül katsayısı hububatta olduğu gibi asgarî ve âzamî verimin elde edilmesi de bu grup mahsullerde aynı yıllara tesadüf etmektedir. Şeker pancarında müşahede edilen yüksek tahavvül katsayısı kısmen bu mahsulde sözkonusu yıllar arasında hektar başına verimde bir yükseliş olması ve trendi bertaraf etmeksizin hesaplanan katsayının bunun tesirlerini aksettirmesinden ileri gel-

[3] Türkiye'de tatbik edilen kuru-ziraat metodu hakkında geniş bilgi için bak: E. Tümertekin, Kurak Bölgelerde Ziraat, İstanbul 1957, s. 87-151.

mektedir [4]. Aşağı yukarı aynı iklim şartlarının hububat grubu üzerinde aynı tesiri icra etmeleri, 1945 yılında olduğu gibi ele alınan devre zarfında en kötü mahsul yılı —ve aynı zamanda en düşük reel millî gelir yılı—, diğer taraftan 1953 de olduğu gibi en yüksek mahsul yılını doğurmaktadır. Ziraî istihsalin yıldan yıla önemli değişmeler göstermesinin en önemli sebebi, şüphesiz ki, hububatın mecmu ziraî istihsal içindeki yüksek payı ve bu grup içindeki muhtelif mahsullere ait verimin arasındaki yüksek korrelasyondur.

Diğer taraftan, hayvani mahsuller tarla mahsulleri ile mukayese edildiğinde, sonunculara nazaran birincide istihsaldeki yıllık dalgalanma nisbetinin çok daha düşük bulunduğu ve bu itibarla müstahsilin bunlara ait bekleyişlerinin aynı derecede belirsizlik göstermediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar, hayvanî mahsuller de yem istihsal miktarlarına yakından bağlıysa da, muhtelif hayvani mahsullerin her yıla isabet eden miktarları arasında yüksek bir korrelasyon bulunmadığı gibi dış değişkenlere de tarla mahsulleri nisbetinde bağlı değildir. 1927-57 yılları arasında 24 tarla mahsulü ve 3 hayvanî mahsule ait istihsal miktarları endekslerinin yıllık artış ve eksiliş nisbetleri itibariyle frekans bölünmesini gösteren aşağıdaki tablonun (Tablo II) tetkikinden bu nokta açıkça görülebilir [5].

TABLO II
Tarla mahsulleri ve hayvan mahsulleri istihsalindeki nisbi yıllık dalgalanmaların frekans bölünmesi

%	Artışlar		Eksilişler	
	Tarla m.	Hayvan m.	Tarla m.	Hayvan m.
50	1	—	—	—
40—49,9	1	—	—	—
30—39,9	2	—	—	—
20—29,9	6	3	4	—
10—19,9	5	—	4	4
5—9,9	1	10	2	3
0—4,9	3	8	1	2

[4] Şekerpancarında hektar başına verim zaman içinde önemli bir artış kaydettiği halde ele alınan diğer mahsullerde böyle bir trend görülmemektedir. Nitekim, yıllık verim rakamları zamanın bir fonksiyonu olarak grafiğe döküldüğünde bu husus açıkça belirmektedir.

[5] Sözkonusu endeksler tarafımızdan hesaplanmış bulunan Laspeyres istihsal endeksleridir.

Gerek yıllık artış gerekse yıllık eksiliş itibariyle tarla mahsul-lerinde mod hayvanî mahsullere nazaran çok daha yüksek nisbet-lerde bulunmaktadır. Meemu istihsalde yıldan yıla görülen dalga- lanmalar, münferit mahsuller, muhtelif bölgeler ve tek bir teşeb- büsteki dalgalanmaların şiddetini aksettirmekten uzak olmakla be- raber, yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı gibi, tarla mahsul- leri bakımından istihsal plânları çok daha istikrarsız ve belirsizlik arzeden bir mahiyet göstermektedir.

Türkiye ziraatında hayvanî mahsullere nazaran tarla mahsul-lerinde ve tarla mahsulleri içinde de bilhassa hububatta müşahede edilen teknik belirsizliğin iktisadî bakımından önemini şöyle özetli- yebiliriz: Verimdeki şiddetli dalgalanmalar istihsal fonksiyonunun bilinmesine imkân bırakmadığına göre, çiftçi marjinal maliyet hu- susunda kendi bekleyiş ve ümitlerine dayanmak zorundadır. Marji- nal maliyet kesin bir şekilde bilinemediği hallerde ise statik fiat teorisine göre teşebbüsün en kârlı istihsal noktası bulunan «mar- jinal maliyetin marjinal hasıllata eşit bulunduğu nokta» ya erişmek ancak bir tesadüfe bağlı olacaktır [6]. Diğer taraftan, yalnız mar- jinal maliyet değil, aynı zamanda aşağıda inceliyeceğimiz diğer bir belirsizlik kaynağı olan fiatlar hususunda da çiftçi kendi bekleyiş ve ümitlerine dayandığına göre, gerek marjinal maliyet gerekse marjinal hasıllata ait bekleyişlerin «çok-kıymetli» olmaları, teşeb- büsü marjinal eşitliğin elde edildiği noktadan bir hayli uzaklaştı- racaktır.

b) *İktisadî belirsizlik*: Piyasa fiatları müstehlikin tercihleri- ne göre istihsal faktörlerini çeşitli faaliyet kolları arasında bölmek gibi ekonomide çok önemli bir görev icra etmektedir. Bundan ötü- rüdür ki, müstehlikin tercihleri ve çeşitli istihsal dallarında istih- sal fonksiyonundaki değişmelere paralel olarak ortaya çıkan nisbî fiat değişmelerinin önemli bir yöneltici vazifesi olduğu şüphesizdir. Aynı husus, istihsal faktörlerindeki fiat değişmeleri bakımından varittir.

Fiat mekanizmasının bu yöneltme vazifesini kabul etmekle be- raber, ziraî fiatların daima sözkonusu âmillerin tesiri altında hu- sule geldiğini ve istihsal faktörlerinin en yeterli şekilde tahsisine yol açtığını söyleyemeyiz. Bundan önceki fasılda ele aldığımız dış

[6] D. G. Johnson, *Forward Prices for Agriculture*, Chicago 1947, s. 39.

değişgenler dolayısıyla ortaya çıkan yıllık verim dalgalanmaları arz eğrisini sağa sola kaydırmakta, diğer taraftan arzın talep değişmelerine intibakı için gereken gecikme [7], efektif talep değişmeleri ziraî fiyatların diğer fiatlardan çok daha şiddetle dalgalanmalarına yol açmaktadır. Gelecekteki fiatlara dair bekleyişlerin ihtimalî bölünmesinin varyansı yükseldikçe de çiftçi bakımından belirsizlik şiddetlenmektedir.

Bundan başka, ziraatte istihsal ameliyesinin, mahsulün çeşidine göre, birkaç aydan birçok yıla kadar değişmesi, çiftçiyi istihsal ameliyesinin başladığı zaman ile sona ereceği zaman arasında gerek istihsal faktörleri gerekse mahsul fiyatlarındaki değişmeler hususunda tahminlere dayanmağa sevketmektedir. İstihsal ameliyesinin süresi uzadıkça da belirsizlik artmaktadır [8].

Fiat belirsizliği hususunda gözönünde tutulması gereken bir diğer nokta da ziraî fiatlara paralel olarak yem, toprak rantı, işgücü ücretleri de aynı derecede dalgalanmalara maruz kaldıkları halde makine, âlet edevat, gübre, ilâç v.s. gibi faktörlerin fiyatlarının daha istikrarlı olmalarıdır. Bir kısım istihsal faktörleri fiyatlarındaki bu istikrar, şiddetle dalgalanan mahsul fiyatları ile beraber istihsal faktörleri seçiminde aşırı bir belirsizliğe yol açmaktadır [9]. Bu önemli belirsizlik dolayısıyla istihsal faktörleri yanlış alternatiflere tahsis edilmekte, diğer taraftan «teşebbüsün varlığını korumak», «emniyet» gibi saikler de araya girmekte ve ilerde görüleceği gibi, belirsizliğe karşı bir tedbir olmak üzere çiftçi bir miktar gelirden feda ederek istihsal faktörlerini yetersiz bir şekilde tahsis etmeği tercih etmektedir [10].

Memleketimizde yetiştirilen yine bellibaşlı birkaç nebatî ve hayvani mahsulün 25 yıl (1926-50) zarfında gösterdiği nisbî fiat

[7] Burada kasdettiğimiz, arzın talep değişmelerine intikabı için gereken zaman lag'ı dolayısıyla ortaya çıkan ve arz ve talep eğrilerinin elâstikiyetine göre değişik bir dalgalanma devresi gösteren «cobweb» dalgalarıdır. Bak: Mordecai Ezekiel, *The Cobweb Theorem*, Readings in Business Cycle Theory içinde.

[8] F. Knight, op. cit. s. 265.

[9] E. O. Heady, op. cit. s. 464.

[10] F. Knight, op. cit., s. 237. «İktisadî belirsizlik, sağlanması daha emin olan küçük kazancı, sağlanması bu kadar emin olmayan büyük kazanca tercih ettirir.»

dalgalanmalarını tetkik etmek suretiyle belirsizliğin en şiddetli bulunduğu mahsul gruplarını tesbit edelim (Bak: Tablo III).

TABLO III
Ziraat mahsulleri fiatlarında tahavvül katsayısı
(1926 — 1950)

Mahsul	Ortalama	Dalgalanma nisbeti (%)			Yıl	Tahavvül katsayısı
		Âsgari	Yıl	Âzami		
Şeker pancarı	25,0	0	1943,1947	365	1942	14,6
Mısır	34,5	0	1927	244	1942	7,0
Buğday	28,6	0	1937	200	1942	6,9
Arpa	34,3	0	1936,1938	231	1942	6,7
Tütün	20,8	0	1930	103,4	1941	5,0
Fasulya	22,8	1	1927	98	1942	4,2
Yapağı	17,2	0	1927	56	1942	3,2
Fındık	31,5	1	1943	103	1941	3,2
Pamuk	17,4	2	1933	57	1950	3,1
Tiftik	25,4	2	1933	66	1950	2,5

Bu tablo, R. Aktan Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiatları, Ankara 1955, Tablo No. 5, 10, 15, 20, 25, 30, 33, 38, 41, 46'dan alınan rakamlarla hazırlanmıştır.

Yukardaki tablodan da görüldüğü gibi, yine şekerpancarı hariç en yüksek tahavvül katsayısı hububat grubuna aittir. Memlekette en geniş müstahsil kütesini teşkil eden hububat müstahsilini şiddetli verim değişimleri aşırı bir teknik belirsizlikle karşılıklıya bıraktığı gibi fiatlardaki şiddetli nisbi tahavvüller de şiddetli bir iktisadi belirsizliğe yol açmaktadır. Diğer taraftan, hayvani mahsuller ve sınaî hammaddelerde, verim bakımından olduğu gibi, nisbi fiyat değişimlerinde de tahavvül katsayısı çok daha düşüktür. Diğer bir deyişle, gerek verim gerek fiatlara dair bekleyişlerin varyansı sözkonusu mahsulleri istihsal eden çiftçiler bakımından hububat müstahsiline nazaran çok daha küçük olmak gerekir ^[11].

[11] Burada şunu belirtelim ki, memleketimizde sözkonusu 10 mahsul fiyatına ait yıllık ortalama dalgalanma nisbeti +% 25,8 olduğu halde az gelişmiş memleketlerde bu nisbet +% 15 civarındadır. R. Aktan, op. cit, s. 320, Tablo 51.

Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, devletin hububat piyasasına müdahalesinin ne dereceye kadar müstahsil bakımından fiyat belirliliği yaratmış olduğudur. [12] Bilindiği gibi, her yıl Vekiller Heyeti Haziran ayının ilk yarısında «dünya pazarlarındaki fiyatları kıstas tutmak suretile» hububat satınalma fiyatlarını tesbit ve ilân etmektedir. Ancak, fiyatların ekim devresinden önce ilân edilmemesi dolayısıyla çiftçinin relatif fiyatları bilmesine imkân olmamakta, alternatif sahalarda istihsal faktörlerini nasıl tahsis etmesi gerekeceğine dair fiyat politikası önderlik edememektedir. Maamafih, burada şunu ilâve edelim ki, çiftçi siyasi mülâhazalarla 1950'den sonraki yıllarda fiyatların hiçbir zaman bir yıl önceki fiyat seviyesinin altına düşürülmiyeceğini bildiği için, yürürlükteki fiyat politikası çiftçinin beklentileri bakımından fiyatların tahvül sahasını daraltmıştır.

Mahsul fiyatlarındaki belirsizliğin iktisadî önemi, marjinal hasılat tahminlerinin de marjinal maliyet tahminleri gibi «çok-kıymetli» olmasına yol açmasında, ve çiftçinin marjinal maliyeti fiyata veya alternatif istihsal sahalarda marjinal hasılatı birbirine eşit kılacak şekilde istihsal âmillerini tahsis etmesine imkân bırakmamasıdır. Diğer taraftan, çiftçinin marjinal maliyet ve marjinal hasılat hususundaki beklentilerindeki hata derecesi ne kadar büyükse ve her bir mahsulün arz fonksiyonu ne kadar elâstikî ise, istihsal faktörleri o kadar yetersiz bir şekilde tahsis edilmiş olacaktır.

Memleketimizin, Akdeniz, Ege, Marmara, Trakya gibi bölgelerinde hububatla beraber sınaî hammaddeler (pamuk, tütün gibi) in bir arada yetiştirildiğini gözönünde tutarsak, hiç olmazsa bu bölgeler bakımından münferit mahsullerin arz fonksiyonunun çok elâstikî olması gerektiği sonucuna varırız. Bundan ötürü, iklim şartları dolayısıyla hububatın monokültür halinde yetiştirildiği, ve arz fonksiyonunun fevkalâde gayri elâstikî olduğu bölgelere nazaran yanlış fiyat tahminlerinin istihsal faktörlerinin tahsisi üzerinde daha önemli bir tesiri olacağı şüphesizdir. Diğer taraftan, sonuncu tip bölgelerde de muhtelif hububat mahsulleri arasında ikame elâstikîyeti yüksek olduğuna nazaran, relatif fiyatlara dair beklentilerin

[12] Devlet, büyük depresyon yıllarında önce buğday fiyatlarına müdahale etmiş, sonraları bu diğer hububata da teşmil edilmiştir.

gerçekleşmemesi yine istihsal faktörlerinin yetersiz bir şekilde tahsisine yol açmış olacaktır.

Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı üzere, memleketimizde zirai sektörde mevcudiyetini ortaya koymağa çalıştığımız aşırı teknik ve iktisadî belirsizlik, yıldan yıla zirai müteşebbisin «âzamî safî hasılat» elde etmesine imkân bırakmadığı gibi, müstehlik de gerçekleşmiyen bekleyişlerden mutazzırır olmaktadır. Ancak, belirsizliğin en önemli iktisadî tesirleri, takip eden fasılda tetkik edilecek olan, belirsizliğe karşı müteşebbisin almak zorunda olduğu tedbirler ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

II — BELİRSİZLİĞİN İKTİSADİ TESİRLERİ

Yukarıdaki izahlarımızdan anlaşılacağı üzere, bir belirsizlik problemini «o olay için muhtemel bir kıymet hesaplamak ve bunu tam belirliliğe eşit saymak suretiyle gözmemiz mümkün değildir.» [13]. Bu kısımda belirsizliğin iktisadî tesirlerinden bahsederken de belirsizlik mevcut olduğu hallerde «ihtimal dahilinde olan neticelerin sadece en muhtemel kıymeti veya ihtimali kıymeti ile tartılanmış ortalama kıymeti değil, fakat en az muhtemel olan kıymetlerin de davranışlarına tesir ettiğini» [14] göreceğiz.

Belirsizliğin uzun vâdede zirai müteşebbisi almağa sevkettiği tedbirleri «teşebbüsün yapısı» ve «istihsal faktörleri kombinezonu» bakımından olmak üzere iki ayrı fasılda inceliyecek ve statik fiat teorisinin ileri sürdüğü optimal şartların niçin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ortaya koymağa çalışacağız.

A) *Belirsizlik ve zirai teşebbüsün* [15] *yapısı :*

a) *Mahsulün çeşitlendirilmesi :* Çiftçiyi tek mahsul istihsal etmek yerine çeşitli mahsuller istihsale sevkeden değişik sebepler vardır —birbirini tamamlayıcı münasebetlerden istifade etmek suretiyle bunlar arasındaki ikame ve fiat oranlarını eşit kılmak, yıl

[13] K. E. Boulding, A Reconstruction of Economics, London 1950, s. 117.

[14] *ibid.*

[15] Burada «zirai işletme» yerine «zirai teşebbüs» den bahsedişimizin sebebi sözkonusu olan birimin teknik birim olan işletme değil, karar verme birimi olan teşebbüs olmasıdır.

boyunca istihsalı mümkün olan mahsulü teşebbüsüne dahil ederek yıl içinde gelirin dağılımını eşitleştirmek, veya yıl içinde işgücü ve sermaye teçhizatının daha tam bir şekilde kullanılmasını sağlamak gibi—. Belirsizliğe karşı tepki olarak yapılan çeşitlendirme ise fiyat ve verim istikrarı yüksek olan veya fiyat ve verim değişimleri arasında müsbet korrelasyon bulunmayan mahsullerin teşebbüse dahil edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Memleketimizde, muhtelif hububat çeşitlerinde olduğu gibi verim ve fiyat korrelasyonlarının yüksek olduğu hallerde çeşitlendirmenin hiç bir faydası olmayacağı aşîkârdır. Bu itibarla, belirsizliğe karşı tepki olarak çiftçinin yaptığı çeşitlendirmeyi verim ve fiyat korrelasyonları (—1) veya (0) olan mahsuller arasında aramak gerekir. Bu noktayı bir misalle izah edelim: Müteşebbis istihsal faktörlerini 2 mahsul arasında bölüp, yarısını (A) ve diğer yarısını da (B) mahsulüne tahsis ettiği takdirde [16], mecmu varyans

$$\sigma_T^2 = 0,25 \sigma_A^2 + 0,25 \sigma_B^2 + \frac{\rho \cdot \sigma_A \sigma_B}{2} \text{ olacaktır.}$$

Korrelasyon katsayısı ($\rho=0$) ve $0,25 \sigma_A^2 < 0,75 \sigma_B^2$ ise —yâni ilâve edilen mahsulün varyansı vazgeçilen mahsulün varyansından küçük ise— mecmu varyans $\sigma_T^2 = 0,25 \sigma_A^2 + 0,25 \sigma_B^2$ olacak, yâni azalacaktır.

Korrelasyon katsayısı ($\rho=-1$) ise, mecmu varyans

$$\sigma_T^2 = 0,25 \sigma_A^2 + 0,25 \sigma_B^2 - \frac{\sigma_A \sigma_B}{2} \text{ olacak ve daha düşük olacaktır.}$$

Bu itibarla, yukarıda verim ve fiyat dalgalanmaları arasında yakın bir ilinti bulunduğunu tesbit ettiğimiz hububat çeşitleri arasında çeşitlendirme yapıldığı takdirde mecmu varyans artacağı halde, verim ve fiyat dalgalanmaları arasında müsbet bir ilinti bulunmadığını tesbit ettiğimiz hayvanî mahsuller, sınaî hammaddeler ve meyveler ile hububat arasında yapılan çeşitlendirme mecmu varyansı azaltacaktır.

Memleketimizdeki 2 milyondan fazla çiftçi ailesinin yarısından çoğunun hem hayvancılık hem tarla mahsulleri ziraati ile meşgul

[16] Çeşitlendirme mevcut istihsal faktörlerinin iki mahsul arasında bölünmesi yerine yeni bir işletmenin teşebbüse dahil edilmesi şeklinde olduğu takdirde, ilerde görüleceği gibi, mecmu varyans ve dolayısıyla belirsizlik artabilir.

olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, her iki faaliyet kolu arasında «tamamlayıcı» bir ilinti de bulunduğundan, yalnız tarla mahsulü ve tarla mahsulü ziraati ile hayvancılığı beraberce yapan çiftçi ailelerin nisbetindeki değişmeyi 9 iklim bölgesine göre aşağıdaki tabloda tetkik edelim (Tablo İV).

TABLO İV
Köylerde işletme tiplerine göre çiftçi aileler nisbeti

İşletme tipi	Z i r a a t B ö l g e l e r i									Toplam
	Orta Kuzey	Ege	Mar- mara	Akde- niz	Kuzey Doğu	Güney Doğu	Kara- deniz	Orta Doğu	Orta Güney	
Yalnız toprak mah- sulü yetiştiren	40,1	52,2	50,7	39,6	21,5	24,4	38,4	36,0	39,6	40,0
Yalnız hayvan yetiştiren	1,5	1,5	0,5	5,2	1,4	5,7	3,3	3,2	2,3	2,0
Hem t. m. ve hem hayvan yetiştiren	58,4	46,3	48,8	55,2	77,1	69,9	58,3	60,8	58,1	58,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bu tablo, 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, İ.U.M. Yayın No. 371, s. 123 deki rakamlardan hazırlanmıştır.

Yapılan incelemelere göre, Türkiye'deki kurak bölgeleri, kuraklığın şiddeti, süresi ve mevsimlere dağılışı itibariyle şöyle sıralayabiliriz [17] : 1) Güney Doğu Anadolu, 2) Akdeniz ve Ege sahil kuşağı, 3) İç Anadolu, 4) Trakya, 5) Doğu Anadolu'daki depresyonlar. Yukardaki tablonun tetkikinden de görüleceği üzere, kurak bölgelerden Güney Doğu Anadolu, Kuzey Doğu, Orta Doğu ve Orta Güney'de yalnız tarla ziraati —ki bu kurak bölgelerde hububat esas mahsulüdür — yapanların nisbeti diğer bölgelere nazaran daha düşüktür. Diğer taraftan, kurak bölgelerden olan Ege ve Akdeniz sahil kuşağında esas mahsulü yine hububat teşkil etmekle beraber,

[17] E. Tümertekin, op. cit., s. 86.

bu bölgelerde çeşitliliği sulama yoluyla yetiştirilen meyve ve endüstri bitkileri sağlamaktadır [18]. Demek oluyor ki, çiftçi ailelerin ne nisbetinin bu şekilde çeşitlendirmeyi tatbik ettiğini kesin olarak bilmemekle beraber, bekleyişlerin ihtimalî dağılımının varyansını küçültecek mahiyette bir çeşitlendirme memleketimizde de mevcuttur.

Ancak, belirsizliğe karşı alınan diğer tedbirler gibi çeşitlendirmenin de bir «maliyeti» vardır. Şöyle ki: istihsal edilen mahsul münhasıran gelecekteki fiatlar ve istihsal fonksiyonu kesin olarak, diğer bir deyişle %100 ihtimalle bilinerek seçildiği hale nazaran safî hasılat bekleyişlerini azaltmaktadır.

b) *Teşebbüsün esnekliği* [19] : Esnekliği «istihsali, bilgi veya bekleyişlerde zaman içindeki gelişmelerden istifade edecek şekilde istihsal plânlarında bir değişiklik yapabilecek şekilde tertip etmek» diye tarif edebiliriz. Teşebbüs dahilinde esneklik, marjinal maliyette pek az bir değişiklikle istihsal plânlarında büyük değişimler yapılabilmesine imkân verecek bir istihsal fonksiyonu seçimi [20] ve büyük maliyet masraflarına girişmeksizin bir mahsulden diğerine geçmeğe imkân verecek sermaye teçhizatı ve diğer faktörlerin kullanılmasını gerektirir. Diğer bir deyişle, esneklik, muayyen bir istihsal miktarını asgarî maliyette istihsal etmekten feragat etmek, fakat sabit tesisleri ve diğer istihsal faktörlerini maliyet masraflarında büyük bir değişikliğe yol açmaksızın istihsal tahavvüllerini karşılayacak surette teşkilâtlandırmak demektir [21].

Bu noktayı, memleketimizde büyük verim ve istihsal tahavvülleri ile karşılaşan hububat müstahsili bakımından düşünürsek, ziraatte yapılan tesislerin «muayyen bir istihsal miktarını asgarî maliyette» istihsal etmek gayesini güdemeyeceği, aksine istihsal miktarlarındaki büyük dalgalanmaları karşılayabilecek mahiyette olması gerektiği ve dolayısıyla vasatî maliyeti yükseltme yönünde tesir ettiği neticesine varırız. Her ne kadar, istihsalde yıldan yıla bü-

[18] E. Tümertekin, op. cit., s. 87-88.

[19] «Esneklik» kelimesini İngilizce «flexibility» kelimesinin karşılığı olarak kullanmaktayız.

[20] Esneklik için alman tedbirler ve marjinal maliyet eğrisinin mahiyeti arasındaki münasebet için bak: G. Stigler, *Production and Distribution in the Short Run*, Readings in the Theory of Income Distribution, içinde.

[21] İbid.

yük dalgalanmalar olduğu hallerde, teşebbüsün esnekliği için alınan tedbirler marjinal maliyette büyük yükselmelere mâni olmakta ve dolayısıyla safî hasılat ümitlerini arttırmaktaysa da, muayyen bir miktarın asgarî vasaî maliyetle istihsaline imkân bırakmadıkları için aynı zamanda vasaî maliyeti de yükseltmektedir.

c) *Teşebbüsün seyyaliyeti* [22] : Kötü mahsul yılları, düşük ziraî fiatlar dolayısıyla vâdesinde ödenemiyen borçların teşebbüsün tasfiye tehlikesini yaratmasına karşı bir tedbir olmak üzere çiftçi-de seyyaliyet meylinin, belirsizliğin aynı derecede şiddetli olmadığı diğer sektör müteşebbislerine nazaran daha fazla yükselmesi beklenabilir. Zira, belirsizliğin bulunduğu hallerde çeşitli aktif kalemleri arasında tercihi tayin eden sadece bunların verimliliği olmayıp, bekleyişlere ait diğer özellikler, —emniyet, şanslılık v.s.— de önemli bir rol oynamaktadır [23].

Çiftçide belirsizliğin doğurduğu yüksek seyyaliyet tercihi bir taraftan belirli şartlar altında yapacağı muamelelerde ihtiyacı olacak miktardan fazla nakit, kullanılmamış kredi ve nakit yerine kullanılabilir varlıklar muhafaza etmeye, diğer taraftan seyyaliyeti en düşük olan uzun vâdeli yatırımları tahdide sevk etmektedir (Bu nokta takip eden kısımda izah edilecektir).

Elimizde ziraî teşebbüs ve diğer sektördeki teşebbüslerin bilânçolarını mukayese imkânını verecek rakamlar mevcut değildir. Ancak, Türkiye'nin şartları ve çiftçinin gelenekçi görüşü bakımından en güvenli ve seyyal kıymetin altın olması ve mahsul satışlarından sonra altın fiatının kaydettiği mevsimlik yükseliş bize çiftçinin seyyaliyet tercihini gösterebilir.

Yüksek seyyaliyet tercihi, seyyaliyeti (0) a yakın olan uzun vâdeli yatırımlar (su kanalları tesisi, toprak ıslahatı v.s. gibi) dan kaçınmağa ve nisbeten kısa vâdeli yatırımlara önem vermeğe yol açtığı gibi reel kapital eşyasına yatırılabilir önemli meblâğların da âtil tutulmasına yol açmaktadır. Bu husus ise ziraî kalkınmaya

[22] Seyyaliyet kelimesini İngilizce «liquidity» kelimesinin karşılığı olarak kullanmaktayız.

[23] Belirli ve belirsiz şartlar altında çeşitli yatırım kalemleri arasında tercihi tayin eden âmillerin mükemmel bir tahlili için bak: H. Makower - J. Marschak, *Assets, Prices and Monetary Theory*, Readings in Price Theory, içinde.

sed geçen önemli bir faktördür, ve memleketimizdeki kifayetsiz ziraî yatırımların sebebini kısmen aydınlatılabilir.

B) *Belirsizlik ve istihsal faktörleri kombinasyonu :*

Teknik ve iktisadî belirsizliğin yol açtığı gelir dalgalanmalarının teşebbüs üzerindeki menfi tesirlerini azaltmak ve teşebbüsün tasfiyesine mâni olmak için aşırı belirsizliğin bulunduğu hallerde müteşebbis istihsal faktörlerini marjinal eşitlikleri sağlayacak şekilde kullanmamaktadır. Toprak, işgücü, sermaye teçhizatı olarak istihsale iştirak eden faktörleri müteşebbis kendisi bakımından seyyaliyet ve esneklik arzeden ve kendisine en az sabit taahhüt yükleyen bir şekilde teşkilâtlandırmaktadır.

Belirsizlikten kaçınma meyli müteşebbisi bir taraftan borçlanma yoluyla yapılan sermaye yatırımlarının sabit yükü altına girmeye sevketmekte ve müteşebbis sermaye yatırımlarını sermayenin marjinal müstahsiliyeti faiz nisbetinin üstünde olacak şekilde tahdit etmektedir. Kendisi bakımından en esnek faktör olan işgücünü sermaye yerine ikame etmekte, diğer taraftan seyyaliyeti en düşük olan uzun vâdeli yatırımları kısmaktadır [24].

Müteşebbisin belirsizlikten kaçınma meyline kredi müesseselerinin kendi seyyaliyetlerini korumak gayesiyle aldıkları krediyi kısma [25] tedbirleri de eklenince, aşırı belirsizliğin bulunduğu faaliyetlerde, bilhassa uzun vâdeli yatırımlar aleyhine olmak üzere önemli bir sermaye tahdidi ortaya çıkmaktadır.

Ziraatte sermaye yerine çiftçi için asgarî geçim dışında sabit bir taahhüt arzetmeyen aile işgücünün ikame edilebilmesi aşırı belirsizliğe karşı çiftçi için bir «emniyet» tedbiri olmaktadır [26]. Böylece, çiftçi istihsal artışlarını belirsizliği artırmıyacak şekilde sağlamayı tercih etmektedir.

Aşağıda, çiftçinin belirsizlikten kaçınma meyli çerçevesinde Türkiye ziraatında yatırımları ve kredi kısılması ve Ziraat Bankasının kredi politikasını inceliyeceğiz.

[24] K. E. Boulding, op. cit., s. 132.

[25] «krediyi kısma» - «kapitali kısma» deyimini İngilizce «capital rationing» karşılığı olarak kullanılmaktadır.

[26] D. G. Horton, Adaptation of Farm Capital Structure to Uncertainty, Jr. of Farm Economics, Şubat 1949.

a) *Belirsizlikten kaçınma meylî* [27] *ve ziraatte yatırımlar :*

Herhangi bir müteşebbis gibi çiftçi de işletme sermayesi ve sabit sermayeyi temin bakımından kendi tasarruflarından istifade etmek veya krediye başvurmak zorundadır.

Ancak, ziraat kesiminde gelir seviyesinin düşüklüğü tasarrufların miktarını tahdit ettiği gibi, öz sermaye finansmanının ziraate girmemiş olması da diğer iktisadî faaliyet kollarındakinin aksine, tasarruf miktarlarını tek bir müteşebbisin tasarruflarına bağlamaktadır.

Bundan ötürü, ziraat istihsalin özellikleri —istihsal devresinin uzunluğu dolayısıyla sermayenin yavaş olarak devir yapması— tasarrufların miktarını tahdit eden ve çiftçide-seyyaliyet meylini yükselten âmillerle beraber ziraatte kredinin önemini diğer sektörlerle nazaran artırmaktadır.

Bundan önceki kısımda incelemiş bulunduğumuz aşırı teknik ve iktisadî belirsizliğe karşı çiftçinin bekleyişlerin ihtimali dağılımının varyansını küçükltecek tedbirler almak suretiyle tepki gösterdiğinden bahsetmiştik. Şimdi, yine aşırı belirsizlikle karşı karşıya bulunan çiftçinin çiftliğin cesametini ve sermaye yatırımlarının miktarını arttırdığını farzedelün ve bunun belirsizlik üzerindeki tesirlerini görelim.

Çiftçi, yatırımların miktarını ve faaliyetinin cesametini genişlettikçe belirsizlik artacaktır. Şöyle ki: faaliyetin cesameti büyüdükçe çiftçi yeni kararlar almak zorunda kalacak ve sayısı artan ve ihtisası dışında olan kararlar yeni bir belirsizlik kaynağı olacaktır. Diğer taraftan, bundan daha önemli bir belirsizlik kaynağı da yatırımların miktarı arttıkça gelirin tahâvvül sahasının genişlemesi ve bunun mevcut belirsizliği arttırma yönünde bir tesir yaratmasıdır. Bu noktayı oyun teorisinden basit bir misalle açıkhyalım: 100 T.L. ile kumar oynayan bir şahsın kazanma şansının 5 : 1 olduğunu farzedelün; kazandığı takdirde şahıs 500 T.L. elde edecek, kaybettiği takdirde ise 100 T.L. kaybedecektir, yâni tahavvül sahası 600

[27] Belirsizlikten kaçınmayı, «belirsizlik dolayısıyla müteşebbisin psikolojik sebeplerle istihsal faktörlerinden elde edilen verimi iskonto etmesi» diye tarif edebiliriz, E. Heady, op. cit., s. 550.

T.L.'dir. Aynı kazanma şansı ile şahıs 1000 T.L. ortaya koyduğu takdirde tahavvül sahası 6000 T.L.'ye çıkmakta ve belirsizlik artmaktadır.

Müteşebbisin yatırdığı miktar arttıkça tahavvül sahasının genişlemesi ve dolayısıyla belirsizliğin artması hususunu, yukarıda kısaca zikrettiğimiz sebepler dolayısıyla çiftçinin faaliyetin cesametini genişletmek için krediye bağlı olduğunu gözönünde tutarak inceleyelim. Bilindiği gibi, «bir teşebbüs ödünç alınan sermaye ile genişledikçe, kendi sermayesini kaybetme ihtimali de artmaktadır.» Diğer bir deyişle «artan riziko prensibi» [28] diye anılan sözkonusu prensibe göre, aynı kaybetme - kazanma şansı ile ödünç alınan sermaye miktarının artması öz sermayenin tahavvül sahasını genişletmektedir [29].

Bu kısa izahattan anlaşılacağı üzere, faaliyetin cesametini genişletmek belirsizliği arttırdığı gibi bunun için ödünç alınan sermayeye bağlı olmak tahavvül sahasını daha da genişletmek suretiyle belirsizliği daha da fazla arttırmaktadır. Bu noktaya, zirai fiatlardaki şiddetli dalgalanmaların teşebbüsün maddî varlıkları üzerindeki tesiri, zirai fiatlardaki düşüşlerin maddî varlıkların kıymetini azaltma suretiyle borç / öz sermaye nisbetini yükseltme tehlikesini de ilâve edebiliriz. Bu itibarla, belirsizlik ve belirsizliğin artış tehlikesinin mevcudiyeti sermaye yatırımlarının miktarını sınırlandıran ve sermayenin marjinal müstahsiliyeti faiz nisbetine eşit olacak noktaya kadar yatırımların genişlemesine imkân bırakmayan önemli bir âmildir [30]. Gerçekten, şiddetli belirsizliğin bulunduğu zirai kesimde bu hususta yapılan ampirik araştırmalar, sermaye-

[28] Artan riziko prensibi ile ilgili olarak bak: M. Kalecki, The Principle of Increasing Risk, *Economica*, Kasım 1937.

[29] Bu noktayı bir misalle açıklayalım: herhangi bir müteşebbisin aktiflerini kaybetme tehlikesinin % 10 olduğunu ve öz sermayesinin 100 T.L. olduğunu farzedelim. Müteşebbisin bekleyişi gerçekleştiği takdirde, öz sermayesi 90 T.L. ye inecektir. Diğer taraftan, müteşebbis 100 T.L. tutarındaki öz sermayesine ilâve olarak 400 T.L. borçlanmış olduğu takdirde kayıp tutarı 50 T.L.'ye yükselecek ve müteşebbis öz sermayesinin yarısını kaybetmiş olacaktır. Görüldüğü gibi öz sermayenin tahavvül sahası genişlemiştir.

[30] D. G. Johnson, op. cit., s. 66, O. Heady, op. cit., s. 547.

nin marjinal müstahsiliyetinin faiz nisbetinin üstünde olacak şekilde miktarının tahdit edildiğini göstermektedir [31].

Ancak, daha önce çiftçinin seyyaliyet meyli ve teşebbüsün esnekliği ile ilgili olarak belirttiğimiz gibi, belirsizlik aynı zamanda sermaye yatırımlarının strüktürüne de tesir etmekte, su kanalları, depo, ambar, toprağın verimini arttıracak uzun vâdeli yatırımlar yerine sonuçları kısa bir zamanda elde edilebilen kısa ve orta vâdeli yatırımları teşvik etmektedir. Çiftçideki yüksek seyyaliyet meyli ve teşebbüsün esnekliği gibi mülâhazalarla beraber belirsiz şartlar altında müteşebbisin yatırımların verimini sadece «zaman» değil, fakat aynı zamanda «belirsizliğin» bir fonksiyonu olarak da iskonto etmesi bunu izah etmektedir.

Yukarıdaki kısa izahattan anlaşılacağı gibi, aşırı belirsizliğin mevcut bulunduğu hallerde teşebbüsü «bir bilânçosu, görülebilir sermaye strüktürü, borçları olmayan ve istihsal faktörlerinin satın alınması ve mahsulün satışı ile hemzaman olarak iştigal eden garip kansız bir varlık» [32] olarak mütalâa eden ve «hiç bir muhasebécinin ismini duymadığı safî hasılat gibi garip bir değişgeni âzamileştiriyor» [33] farzeden marjinal analizin ileri sürdüğü eşitliğin sağlanmamasını gerektiren çeşitli âmiller mevcuttur.

Belirsizliğin yatırımların miktarı ve strüktürü üzerindeki tesirleri ile ilgili olarak yaptığımız bu kısa açıklama çerçevesinde «önemli bir ziraat kalkınma» dan bahsedilen 1948 sonrası yıllarda Türkiye ziraatında yatırımları inceliyelim. Aşağıdaki tablo 1948-55 yılları arasında ziraate yapılan gayrisafî yatırımları vâdeleri ve mecmu yatırımlar içindeki nisbeti itibariyle göstermektedir. (Tablo V).

[31] A.B.D. ve Güney Afrika hususundaki hesaplar için bak: O. Heady - Schalk du Toit, *Marginal Resource Productivity in Selected Areas of South Africa and the United States*, Jr. of Political Economy, Aralık 1954; Yunanistan için: G. Coutsoumaris, *Resource Productivity and Development Policy in Greece*, Jr. of Farm Economics, Mayıs 1954.

[32] K. E. Boulding, op. cit., s. 34 ve s. vii.

[33] *ibid.*

TABLO V

Cari fiatlarla gayri safi yatırımlar (Milyon T.L.)

(1948 — 1955)

YİL	Ziraî Yatırımlar						Mecmu Yatırımlar		
	İnşaat		Makine		Toplam		İnşaat	Makine	Toplam
	Milyon T.L.	%	Milyon T.L.	%	Milyon T.L.	%			
1948	47,9	8,4	34,3	12,1	82,2	9,7	564,1	283,4	847,5
1949	40,6	6,5	64,8	20,1	105,4	11,2	622,8	321,5	944,3
1950	41,6	6,4	94,2	26,6	135,8	13,5	650,5	353,6	1.004,1
1951	54,0	7,1	141,1	30,4	195,1	16,0	754,4	463,9	1.218,3
1952	82,8	7,9	229,3	30,5	312,1	17,3	1.047,7	752,8	1.800,5
1953	102,0	7,3	119,4	17,0	221,4	10,6	1.394,3	701,1	2.095,4
1954	104,7	5,9	106,6	15,1	211,3	8,5	1.772,6	706,6	2.479,2
1955	155,8	7,1	91,8	12,1	247,6	8,4	2.189,4	757,4	2.946,8
<i>Toplam</i>	<i>629,5</i>	<i>7,1</i>	<i>881,5</i>	<i>20,5</i>	<i>1.510,9</i>	<i>11,3</i>	<i>8.995,8</i>	<i>4.340,3</i>	<i>13.336,1</i>

Bu tablodaki rakamlar K. Gürtan, Türkiye'de Yatırımlar, İstanbul 1959, s. 142, Tablo: 16'dan alınmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, 1948-55 yılları arasında, mecmu millî hasılanın %50'sini veren ziraî sektöre, cari fiatlarla mecmu gayrisafî yatırımların %11,3'ü gibi cüz'î bir nisbeti gitmiştir. Uzun vâdeli yatırımları teşkil eden ziraî binalar yekûn içinde sadece %7,1'i kapladığı halde, orta vâdeli yatırımlardan olan makine ve teçhizat yekûn içinde %20,5'i kaplamaktadır. Ancak, gayrisafî yatırımlar değil de safî yatırımlar gözönünde tutulduğunda, ziraatte amortisman nisbetlerinin yüksekliği dolayısıyla —%56— mecmu yatırımlar içinde ziraatin kapladığı pay daha da düşmektedir [34]. Gerçekten, %56 amortisman payı üzerinden, ziraatte safî yatırımların tutarı mecmu yatırımlar içinde %5'e kadar düşmektedir.

Sözkonusu rakamlar karşısında akla ilk gelen husus ziraatte yürürlükte bulunan faiz nisbetlerinin fevkalâde yüksek veya zira-

[33] K. Gürtan, op. cit., s. 170.

atte sermayenin marjinal müstahsiliyetinin diğer sektörlerdeki nazarın çok düşük olduğudur.

Memleketimizde müesseseseleşmiş kredi teşkilâtı dışında şahıslarca çiftçiye verilen krediden fâhiş faiz alındığında —sermaye piyasasındaki aksak rekabet şartları, faiz nisbetine dahil riziko priminin yüksekliği v.s. dolayısıyla— şüphe yoktur [35]. Ancak, şahısların verdiği kredilerin kısa vâdeli olması ve bunlarla yatırıma gidilmemesi dolayısıyla [36] ziraatte yatırımlarla ilgili faiz nisbeti olarak müesseseseleşmiş kredi teşkilâtınca alman faiz nisbetini gözönünde tutmak yerinde olur. Bu ise, bilindiği gibi, zaman içinde önemli nisbette düşürülmüş, 1950 den sonraki yıllarda ise, diğer sektörlerdeki kredi faizi nisbetinin altında tutulmuştur. Bu itibarla, yatırımların ancak müesseseseleşmiş kredi ile finanse edildiği ve bunda ise faiz nisbetinin düşüklüğü gözönünde tutulursa, yatırımları smırlıyan âmilin faiz nisbeti olduğunu söylemeye imkân yoktur.

Ziraatte sermayenin marjinal müstahsiliyetine gelince: elimizde muhtelif bölgeler, mahsuller ve ziraat tekniği itibariyle sermayenin marjinal verimini hesaplamayı sağlayacak veriler mevcut değildir. Bu itibarla, diğer istihsal faktörlerindeki artışın da tesirlerini beraberce aksettiren ve toplama (aggregation) in bütün mahzurlarını ihtiva eden «marjinal kapital hasıla nisbeti» rakamlarından istifade etmek zorundayız. Bu müstahsiliyet hesaplarının aksaklıklarını gözden uzaklaştırmıyarak [37] yine 1948-55 devresinde muhtelif iktisadî faaliyet kollarında yatırımların müstahsiliyetini gösteren aşağıdaki tabloyu tetkik edelim (Tablo VI).

[35] Muhtelif il ve ilçelerde murabaha kredilerindeki faiz hadleri için bak: Y. S. Atasagun, Türkiye'de Ziraat Borçlanma ve Ziraat Kredi Politikası, İstanbul 1943, s. 166-167.

[36] İbid.

[37] K. Gürtan, op. cit., s. 174-184.

TABLO VI

*Yatırımların müstahsiliyet derecesine göre
muhtelif faaliyet şubeleri*

(1948 — 55)

<i>Faaliyet şubesi</i>	<i>1 milyon T.L.'lik safi yatırımın doğurduğu safi istihsal artışı (000 T.L.)</i>
İnşaat	3.036
Ziraat	2.671
Ticaret	803
Hizmetler	780
İmalât	468
Ulaştırma	256
Maden-Enerji	175
Meskenler	44
Ortalama	527

Bak: K. Gürtan, op. cit., s. 181.

Tablonun tetkikinden de görüleceği gibi, sözkonusu devre zarfında bir milyonluk safi yatırım başına sağladığı safi istihsal artışı itibariyle ziraat ikinci olmasına rağmen mecmu safi yatırımlar içindeki yeri itibariyle beşinci gelmektedir [38].

Kanaatimizce, bu tezatlı durum kısmen belirsizliğin artmasına mâni olmak için yukarıda açıklanan sebepler dolayısıyla çiftçinin bir tedbir olarak yatırımları tahdit etme meyline, kısmen de tasarrufların yetersizliği ve kredi arzının sonsuz elâstikî olmaması dolayısıyla «kapital kısılması» na atfedilmelidir. Memleketimizde ziraat gelir seviyesinin düşüklüğü dolayısıyla tasarrufların mahdutluğu, diğer taraftan ziraat kredinin Ziraat Bankası ve Bankaya bağlı kooperatif teşkilâtına bağlılığı, yatırımların miktar ve strüktürünü tayinde kredi siyasetini fevkalâde önemli bir âmil olarak ortaya çıkarmaktadır.

b) *Kapital kısılması ve ziraatte yatırımlar* : Çiftçi, belirsizliğe karşı bir tepki olarak teşebbüsü dahilinde sermaye yatırımları-

[38] Loc. cit., s. 170.

mn miktarını sermayenin marjinal müstahsiliyeti marjinal maliyetin üstünde olacak ve yatırımların strüktürünü teşebbüsü mümkün olduğu kadar seyyal bırakan kısa vâdeli yatırımlara önem verecek şekilde ayarladığı gibi ziraî kredi veren müesseselerde de aynı temayül görülmektedir. Kredi müesseseleri faiz nisbeti ve amortisman taksitlerinin sabit bir yük teşkil etmesine karşılık ziraî gelirlerin şiddetle dalgalanmasından ötürü borçların vaktinde ödenmesi ve seyyaliyetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu itibarla, kısa vâdede tesirleri görülecek sahalara yatırımları teşvik etmekte ve verilen borcu kapitalin produktivitesinden çok maddî teminata bağlamak, bir şahsa verilecek âzamî miktarı tesbit etmek gibi türlü çarelere başvurmaktadırlar.

Yüksek faiz nisbetleriyle şahısların verdikleri hususî mahiyeteki krediler ve birkaç mahallî banka dışında Ziraat Bankası ve Bankaya bağlı kooperatif teşkilâtı memleketimizdeki müesseseleşmiş kredi sistemini teşkil etmektedir. Bu itibarla, sözkonusu sistem çerçevesinde ziraî kredideki gelişmeyi incelemek suretiyle ziraî yatırımların miktar ve strüktüründeki değişimleri takip etmemiz mümkündür.

1950 den sonraki yıllarda, ziraî krediler mecmu kredilerin takriben %25 ini teşkil etmiştir [39]. Yatırımların finansman kaynağı teşebbüs içi tasarruflar ve krediler olduğuna nazaran kredinin %25 ini alan ziraî sektörde gayrisafî yatırımların mecmu yatırımların %11,3 ve safî yatırımların %5 ini tutması bize ziraatte yatırımların yapılmasında kredinin daha önemli bir rol oynadığını ve/veya kısa vâdeli işletme sermayesinin daha yüksek bir nisbetinin kredi ile sağlandığını göstermektedir. Bu itibarla, Ziraat Bankası ve Bankaya bağlı kooperatif teşkilâtınca takip edilen kredi siyaseti ziraî yatırımların miktar ve strüktürü üzerinde diğer sektörlerdeki kredi siyaseti, yatırım münasebetine nazaran daha önemli bir rol oynamaktadır.

[39] Mecmu krediler, ticarî kredi, ziraî öredi, ipotek karşılığı kredi, sınaî kredileri kavramaktadır. Ziraî kredi 1950-55 yılları arasında %30 a yakın bir yer işgal ettiği halde 1955 den sonra mecmu kredi içindeki payı gittikçe azalma temayülü göstermiştir.

Ziraat Bankasının doğrudan doğruya müstahsile veya satış ve kredi kooperatifleri ve Ziraat Donatım Kurumu yoluyla vasıtalı bir şekilde verdiği krediyi üçe ayırmak mümkündür [40] :

- 1) *Kısa vâdeli krediler* : Vâdesi en çok bir yıl, teminatı ipotek, müteselsil kefalet ve rehin olan çevirme, sürüm-satış kredileri;
- 2) *Orta vâdeli krediler* : Vâdesi 1 - 5 yıl, teminatı yalnız ipotek olan teçhiz, tesis ve ziraat sanatları kredileri;
- 3) *Uzun vâdeli krediler* : Vâdesi en çok 20 yıl olan iyileştirme (toprak ıslahatı) ve arazi edindirme kredileri.

Tesebbüsün «bünyesi ve mevcut faaliyet hacmi muhafaza edilerek çalıştırılması halinde gereken daimî para ihtiyacını karşılamak üzere verilen kısa vâdeli krediler», her ne kadar diğer sektörlerde olduğu gibi kısa vâdeli kredi ile uzun vâdeli yatırım yapılması ziraatte de olağan sayılmak gerekiyorsa da [41] esas itibariyle bir yıllık döner sermaye ihtiyacını karşılamaktadır. İşletme kapasitesinin genişletilmesi için makine ve teçhizata, toprak ıslahatı, ziraat binalar, su kanalları v.s. ye yapılması gereken orta ve uzun vâdeli yatırımların esas itibariyle, orta ve uzun vâdeli kredilerle karşılanması gerekeceği âşikârdır.

Ziraat kredileri vâdesine göre tasnif ederek, orta ve uzun vâdeli kredideki gelişme ile 1948 den sonraki devrede ziraat yatırımlar arasındaki ilgiyi görelim (Tablo VII) :

[40] T. C. Ziraat Bankası Tüzüğü, Ankara 1945, Madde 14.

[41] Y. Z. Atasağun, op. cit., s. 293.

TABLO VII

Vâdesi itibariyle zirai kredi

(1938 — 57)

Yıllar	Kısa vâdeli		Orta vâdeli		Uzun vâdeli		Mecmu kredi (000 T.L.)
	(000 T.L.)	%	(000 T.L.)	%	(000 T.L.)	%	
1938	33.736	99,3	123	0,4	79	0,3	33.938
1939	34.958	98,6	380	1,1	85	0,3	35.423
1940	44.858	98,6	133	0,3	461	1,1	45.452
1941	78.129	99,4	122	0,2	335	0,4	78.586
1942	98.201	99,3	484	0,5	244	0,2	98.929
1943	106.900	99,1	221	0,2	748	0,7	107.869
1944	120.548	98,0	1.748	1,4	697	0,6	122.993
1945	151.100	98,2	2.081	1,4	593	0,4	153.774
1946	229.008	92,4	17.647	7,1	1.016	0,5	247.671
1947	303.758	96,1	9.918	3,1	2.321	0,8	315.997
1948	262.282	98,1	2.674	1,0	2.303	0,9	267.259
1949	325.839	94,1	16.029	3,4	4.435	2,5	346.303
1950	397.042	91,6	27.729	6,4	8.548	2,0	433.319
1951	644.279	79,6	147.726	18,2	18.873	2,2	809.878
1952	958.398	79,9	219.608	18,3	22.225	1,3	1.200.231
1953	897.100	88,8	86.884	8,6	25.263	2,6	1.009.247
1954	888.168	85,7	99.103	9,6	49.387	4,7	1.036.658
1955	1.978.238	87,8	217.775	9,7	57.743	2,5	2.253.756
1956	2.309.104	89,7	188.797	7,3	76.573	3,0	2.574.469
1957	2.534.601	91,1	205.162	7,3	42.081	1,6	2.781.844

Zirai kredi, Ziraat Bankasının doğrudan doğruya müstahsile, kredi ve satış kooperatifleri ve birliklerine, Zirai Donatım Kurumuna ve hususî kanuna göre tohumluk olarak verdiği krediyi kavramaktadır. Rakamlar Konjonktür dergisi Temmuz 1958, s. XLIV'den alınmış ve vâdeye göre tarafımızdan tasnif edilmiştir.

Tablodan da görüldüğü üzere, 1950 den sonra orta ve uzun vâdeli kredilerin nisbeti önemli bir artış göstermiş, 1938-50 devresine nazaran yüksek bir seviyeyi muhafaza ettiği halde, 1950-52 yıllarındaki yüksek nisbetler devam etmemiş, tedricen azalmıştır. Müsait zirai fiatlar ve sür'atle yükselen verimle beraber siyasi değişimin getirdiği iyimserlikle orta ve uzun vâdeli yatırımların yükseldiği 1950-52 devresinin (bak: Tablo V) orta ve uzun vâdeli kredilerin de mecmu zirai kredi içinde nisbetinin yükseldiği devre olması ikisi arasındaki yakın ilgiyi açıkça göstermektedir.

Şimdi Ziraat Bankasının seyyaliyetini kaybetme tehlikesine karşı aldığı tedbirleri ve ne gibi yollardan krediyi tahdit ettiğini görelim: Ziraat Bankası Kanunu (Madde 3) kredilerin tahsisinde önce küçük çiftçinin ihtiyaçlarının karşılanacağını belirtmiştir^[42]. Orta ve uzun vâdeli kredilerde ipotek üzerinden ve toprağın değerlendirme baremine göre kıymetinin %40-60'ına kadar kredi verildiğine nazaran, alınabilen kredi miktarı küçük çiftçinin esasen pek kıt olan maddî varlıklarıyla sınırlandırılmıştır. Bundan başka, müteselsil kefaletli ve ipotekli kredilerde ayrıca şahıs başına verilebilecek âzamî miktarlar Bankaca tesbit edilmektedir^[43]. Diğer bir deyişle, ödünç alan müteşebbis için kapital prodüktivitesine bakılmaksızın Ziraat Bankası kredi olarak verilen miktarı türlü yollardan kısmak suretiyle «borcun ödenememe tehlikesi» ni azaltma gayesini gütmektedir^[44].

Kredi alan çiftçi ise, teşebbüsün tasfiyesi tehlikesi ile karşı karşıyadır: «Ziraî bir deyin mukabilinde teminat gösterilmiş olan gayrimenkuller içindeki bütün gayrimenkul mallar, sair tesisat ve ağaçlar ile ziraî işletmenin mütemmim cüz'lerini ve teferruatını teşkil eden âlât, edevat, makine ve kâffeî tesisat, o gayrimenkul ile birlikte Bankaya merhundur (Madde 39)... İpotekli ziraî alacağı vâdenin hulûlünde ödenmezse ... ihbarnamenin tebliğinden itibaren 30 gün içinde borç ödenmediği takdirde ipotekli gayrimenkul ayrıca kıymet takdiri ve vaz'iyet merasimine tâbi olmaksızın Banka tarafından bir buçuk ay müddetle açık artırma suretiyle satılığa çıkarılmaktadır.» (Madde 40). Görüldüğü üzere, Ziraat Bankası, bir taraftan çiftçi başına verilen krediyi türlü şekillerde tahdide gittiği gibi, borcun ödenemediği hallerde teşebbüsün tasfiyesi ve bütün varlıkların kaybını da ileri sürmektedir.

Bankanın aldığı türlü tedbirlere rağmen, çiftçinin borçlarını vâdesinde ödediği pek nâdirdir^[45]. Borçların vâdesinde ödenmemesinde, kanaatimizce, en ilgi çekici nokta borçlu küçük müstahsilin

[42] Sözkonusu kanun 1937 tarih ve 3202 No. lu Ziraat Bankası Kanunudur.

[43] Y. Z. Atasagun, op. cit., s. 431.

[44] Orta ve uzun vâdeli kredi ile ilgili olarak sadece Ziraat Bankasının siyaseti üzerinde durmamızın sebebi, sürüm ve satış kooperatifleri ve tarım kredi kooperatiflerinin yalnız kısa vâdeli kredi vermesidir.

[45] Y. Z. Atasagun, op. cit., s. 228-229.

umumiyetle borçlarını vâdesinde ödemelerine karşılık, Ziraat Bankasının vâdesi geçen alacaklarının ekseriyetinin orta ve büyük müstahsile ait olmasıdır [46]. Bu nokta, daha önce teorik olarak izah ettiğimiz gibi, yatırım miktarı ve borç alınan miktarlar arttıkça, öz sermayenin tahavvül sahasının genişlemesi ve öz sermayenin kaybı ihtimalinin yükselmesiyle ilgilidir.

Demek oluyor ki, çiftçi tahavvül sahasının genişlemesi ve dolayısıyla belirsizliğin artmasına mâni olmak için yatırımların miktarını tahdit ve strüktürünü hususî bir şekilde ayarladığı gibi aynı temayül kredi veren mekanizmada göre çarpmaktadır. Ancak, burada uzun ve orta vâdeli kredilerin nisbetini tayin eden kaynakları gözden geçirerek Bankanın bu hususta ne dereceye kadar mevcut kaynaklarıyla tahdit edilmiş bulunduğunu açıklamamız gerekiyor.

Ziraat Bankası Kanunu (Madde 10) «uzun vâdeli krediler» tahsil edilmiş sermayenin müsaadesi nisbetinde bu hususa ayrılacak miktarlarla tedbir olunur», Anafüzük ise (Madde 37) «ziraf kredilere ... ayırdedilen kaynakların dağıtma nisbet, şekil ve tarzları yıllık bir iş programı ile yürütülür» demektedir. Tahsil edilmiş sermayenin %10-15'i gerçekte uzun vâdeli kredilere tahsis edildiği gibi, tahsil edilmiş sermayedeki artış nisbetinde de uzun vâdeli kredide bir artış olmamaktadır [47]. Bilhassa, 1952 yılından sonra T. C. Ziraat Bankasının ödenmiş sermayesinde önemli artışlara rağmen uzun ve orta vâdeli kredi nisbetlerinin düşmesi mânidardır.

Gerek çiftçi gerekse kredi siyasetinin belirsizliğe tepki olarak yaptığı tahditler karşısında marjinal eşitliklerin ve istihsal faktörlerinin ideal tahsisinin sağlanmasına imkân olmadığı âşikârdır. İdeal tahsisten uzaklaşma ise sermaye miktarını kapitalin marjinal müstahsiliyeti faiz nisbetinden yüksek olacak şekilde tahdit etmek ve yatırımların strüktürünü teşebbüsü seyyal bırakacak şekilde ayarlamak olarak tezahür etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bu tedbirler gelir bekleyişlerinin tahavvül sahasını artırmamak suretiyle mevcut belirsizliğin çoğalmasına ve dolayısıyla teşebbüsün fiat ve verim dalgalanmalarından ötürü tasfiyesine karşı koymaktadır.

[46] Y. Z. Atasâğun, op. cit., s. 228-229.

[47] T. C. Ziraat Bankasının ödenmiş sermayesi, 1954 yılında takriben 250 milyon T.L., 1955 de 300 milyon T.L., 1957 de ise 360 milyon T.L.'dir. Bak: T. C. Ziraat Bankası, 67, 68, 69 uncu Hesap Yılı Raporları, s. 3.

c) *Belirsizlikten kaçınma ve kapital kısılmasının sonuçları :*

Yukarıda incelediğimiz sebepler dolayısıyla ziraatte yatırımların sınırlandırılmasının en önemli tesiri çiftliğin ticarî bir işletme mahiyetini alacak şekilde cesametinin genişliyememesi, diğer taraftan yine çiftliğe ticarî bir işletme yapısını verecek sermaye eşyasının ziraate girememesidir. Homojen bir dereceli istihsal fonksiyonunda işgücü produktivitesi kapital / işgücü oranı ve teknik bilginin fonksiyonu olduğuna nazaran, işgücü yerine diğer istihsal faktörlerini ikame etme imkânlarının sınırlanması, işgücü produktivitesindeki artışı da sınırlamaktadır.

Tablo VII'den görülebileceği gibi, zaman içinde uzun vâdeli kredilerin mecmu ziraî kredi içinde nisbeti artmış, 1948 den sonra makineleşmenin yayılmasıyla toprağın tarla mahsulleri ziraatında marjinal produktivitesinin artması vasatî işletme cesametinin genişlemesi için gereken müşevviklerden birini yaratmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun çerçevesinde alınan tedbirlerle beraber vasatî işletme cesameti 1948 de 45 dönümden 1952 de 77 dönüme, 1957 de 83 dönüme yükselmiştir [48]. Ancak, iklimi ve yetiştirdikleri mahsuller itibariyle memleketimize benziyen memleketlerle mukayese edildiğinde 1/4 nisbetinde kalmaktadır [49]. Bundan başka, memleketimizde aşırı bir toprak parçalanması mevcuttur (Aile başına düşen vasatî toprak parçası adedi 7'dir). Bir konsolidasyon hareketi ile beraber vasatî işletme cesametinin genişlemesi de kapital kısılması ve çiftçinin belirsizlikten kaçınma meyli ile beraber çiftliklerin ticarî işletme mahiyetini almasına engel teşkil etmektedir. Gerçekten, hektar başına verim ve fiatların çiftçide iyimserliğe yol açtığı 1948-52 devresinde vasatî işletme cesameti de yatırım nisbetlerindeki yükselişle beraber artmış, 1952 den sonra yatırım nisbetinin düşmesiyle beraber vasatî işletme cesametindeki artış da yavaşlamıştır.

Çiftliğin cesametini büyütmek hususunda olduğu gibi işgücü yerine sermaye eşyasının ikamesi de yatırımları artırmak suretiyle

[48] Ziraat Vekâleti Koordinasyon toplantısı, Mart 1959, s. 14.

[49] İbid. İklimi ve yetiştirdiği mahsuller itibariyle Türkiye'ye benziyen memleketlerden A.B.D. de vasatî işletme büyüklüğü 250, Kanada'da 300, Avustralya'da 400 dönümdür.

gelirin tahavvül sahasını genişletme yönünde tesir ettiğinden ve yüklediği sabit taahhütler dolayısıyla gayrı müsait bir gelişme halinde teşebbüsün tasfiyesi tehlikesini yarattığından çiftçide istihsal artışlarını işgücü vasıtasıyla sağlamak meylî mevcuttur. Bu husus bilhassa çiftçiyi yaşamayı teminden gayrı hiçbir sabit taahhüt [50] altında bırakmayan aile işgücünün ziraat nüfusunun çoğunluğunu teşkil ettiği hallerde önemlidir.

1955 nüfus sayımına göre, Türkiye ziraatinde faal yaştaki 8,8 milyon kişinin 6,2 milyonu, yani %70'ini ücretsiz aile işinde çalışanlar teşkil etmektedir [51]. Aile işgücünün arz fiyatının fevkalâde düşük olması işgücünün sermaye ile ikamesini smırlıyan bir âmildir. Ancak, ayrıca sermaye yatırımlarının artıracığı belirsizliğe karşı sağladığı emniyet de ziraatte işgücü kullanılmasını teşvik etmektedir. Bu itibarla, ziraatte marjinal eşitliklerin gerektirdiğinden çok daha az miktarda sermaye kullanılması, diğer taraftan, çok daha fazla işgücü kullanılması olağan sayılmak gerekir.

Çiftliğin cesameti, sermaye yatırımlarının miktar ve strüktürü üzerindeki tesirleriyle beraber, işgücünü diğer istihsal faktörleri yerine ikame etmeyi teşvik eden belirsizlik çiftliklerin «asgarî geçimi sağlıyan küçük köylü işletmelerinden» piyasa için istihsal yapan «büyük ticarî işletmeler» haline geçmesini smırlıyan önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan ötürü, kanaatimizce, memleketimizde bir ziraat kalkınma hareketinin belirsizliği ve belirsizliğin tesirlerini hafifletecek ziraat politikası tedbirleriyle beraber gelebileceği gözönünden uzak tutulmamalıdır.

Şüphesiz ki ziraat politikası tedbirleriyle ziraatin diğer iktisadî faaliyet sahalarına nazaran daha rüçhanlı bir hale getirilmesi istihsal faktörlerinin sektörler arasında yetersiz bir tahsisine yol açacaktır. Ancak, ziraate has belirsizlik çeşitleri ve belirsizliğin ziraatte diğer sektörlerden daha kuvvetli olduğu gözönünde tutulursa, alınacak tedbirlerle ziraat daha rüçhanlı bir duruma girmeyecek, belki sadece diğer iktisadî faaliyet kolları ile aynı seviyeye ge-

[50] Alternatif iş sahalarının mevcut olmadığı hallerde aile işgücünün de sabit bir masraf unsuru sayılması gerekeceği aşıkârdır. Ancak, bu gibi hallerde sözkonusu sabit masraf unsurunu borç taksidi, faiz nisbeti gibi sabit taahhütlerden ayıran nokta sonuncunun nakdî bir taahhüt ifade etmesine karşılık birincinin «asgarî geçim» gibi aynı ve esnek bir taahhüt ifade etmesidir.

[51] 1955 Genel Nüfus Sayımı, İ.U.M., Yayın No. 372, s. 50.

lecektir. Aşağıda kısaca, belirsizliği ve belirsizliğin tesirlerini hafifletecek mahiyetteki politik tedbirlere temas edilecektir.

III — NETİCE: BELİRSİZLİĞİ VE TESİRLERİNİ AZALTMA GAYESİLE ALINABİLECEK MÜESSESEVİ TEDBİRLER

Belirsizliğin mahiyeti ve derecesine göre alınabilecek tedbirlerin her birini ayrı ayrı tetkik etmiye bu etüd çerçevesinde imkân olmadığı aşîkârdır. Bu itibarla, burada kısaca mevcut müesseseler çerçevesinde memleketimizde alınabilecek tedbirler üzerinde duracağız. Kuru - ziraat metoduyla yetiştirilen hububatta hektar başına verim dalgalanmalarının giderilmesi geniş ölçüde sulama ile ilgili olduğu halde diğer herhangi bir istihsal faktörü gibi bir maliyeti ve kendisinden beklenen bir verimi olan bu faktör üzerinde burada durmak istemiyoruz. Zira, sulamanın maliyeti ve verimini hesaplamadan önemli bir teknolojik değişmeyi ifade eden sulu ziraate geçme üzerinde durmanın bizi hiçbir neticeye götürmeyeceği açıktır [52].

Kanaatimizce, hâlen memleketimizde mevcut müesseseler çerçevesinde ve devlete ayrı bir maddî yük yüklemeksizin alınacak bazı tedbirlerle belirsizliğin ziraf müteşebbisin kararları üzerindeki menfî tesirlerini kısmen gidermek mümkündür. Kısaca bu tedbirleri görelim [53] :

1) *Mütehavvil borç taksitleri* : Efektif talepteki düşüşler dolayısıyla uzun yıllar süren iktisadî depresyonlar için uygun olmakla beraber, iklim şartları dolayısıyla yıldan yıla verimde görülen tahavvüllerin tesirlerini hafifletmek bakımından bu sistem uygun gözükmektedir. Borç devresi zarfında borç taksitlerinin ve faiz

[52] Sulu ziraat, nebat hastalıklarını artırdığı için daha fazla ilaç kullanılmasını gerektirdiği gibi, yeni bir münavebe sistemi, daha fazla gübreye ihtiyaç göstermekte, ayrıca toprağın seviyeleştirilmesi, su kanalları yapılması gibi önemli uzun vâdeli yatırımları icabettirmektedir.

(F. Baade, F. A. O. Mediterranean Development Project, Turkey, Rome, 1959, Ek 1—11). Gerçekten devlet sulama tesisleri ile sulanabilir arazinin ancak kısmen fiilen sulanıyor olması da sulu ziraatte maliyet masraflarındaki artış üzerinde durmak gerektiğini göstermektedir.

[53] Bu hususta bak. E. Heady, op. cit., s. 530-34, 557-560.

nisbetinin beklenen ortalama gelir civarında tahakkuk eden gelirden ödeneceğini ziraatte şiddetli gelir dalgalanmaları karşısında farzetmiye imkân yoktur. Bu itibarla, geliri yüksek olduğu yıllarda çiftçiye vasatî borç taksidinden fazlasını ödetmek, geliri düştüğü yıllarda ise daha azını ödetmek suretiyle «gelire göre değişen» borç yükü sistemi kabul edilebilir. Bu usul ağır borç taksitlerinin gelir düştüğü yıllar teşebbüsün tasfiyesine yol açması tehlikesini bertaraf edeceğinden, belirsizliğin müteşebbisin kararları üzerindeki tesirlerini kısmen hafifletebilir.

2) *Gelir tahavvüllerine göre tayin edilen borç nisbeti* : Ziraat Bankasının kredi siyasetinden bahsederken borç nisbetini tayinde kullanılan kıstaslar üzerinde kısaca durmuştuk. Kanaatimizce, en şiddetli gelir tahavvüllerine maruz kalan mahsul gruplarında borç nisbeti daha istikrarlı gelir getiren mahsul gruplarına nazaran düşük tutulduğu takdirde, borçlu müstahsilin «borcunu ödiyememek dolayısıyla teşebbüsün tasfiyesi» tehlikesi ile karşılaşması, diğer taraftan Bankanın seyyaliyetini kaybetmesi ihtimalleri kısmen de olsa bertaraf edilebilir.

3) *Zirai sigorta* : Her ne kadar zirai sigorta ziraatte en önemli belirsizlik kaynağı olan fiat belirsizliğini gidermediği gibi hektar başına verimdeki çok şiddetli dalgalanmaları da karşılamamaktaysa da, gelir tahavvüllerini azaltmak bakımından önemli bir rol oynuyabilir. Gerçekte, daha 1930 yıllarında Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulacak zirai sigortanın önemi memleketimizde anlaşılmış olmakla beraber bugüne kadar bir umumî zirai sigorta tatbiki mümkün olmamıştır [54]. Büyük zarar ihtimalini muayyen bir maliyet masrafına tahvil eden sigorta teknik belirsizliğin şiddeti dolayısıyla istihsal faktörlerindeki yetersiz tahsisi düzeltmiye yardım edebilir. Ancak, zirai sigortanın gelir tahavvüllerini ve belirsizliği, çiftçinin belirsizliğe karşı tedbir alma ihtiyacını hissetmeyecek kadar azaltabilmesi için geniş ölçüde araştırma yapılması gerekecektir.

4) *Peşin fiatlar siyaseti* : Fiat politikasıyla çiftçiye gelir transferi gayesi gütmemek ve piyasada tahakkuk eden relatif fiat-

[54] Âli İktisat Meclisi Raporları, No. 5, Ankara 1931. Bildiğimiz kadarı, hâlen sadece Şeker Şirketi tarafından pancar müstahsili için zirai sigorta tatbik edilmektedir.

ları aksatmamak üzere, ekim devresinden önce ilân edilen mahsul fiatlarıyla fiat belirsizliğini kısmen gidermek mümkün olabilir. Devletin yürürlükte bir fiat politikası bulunduğu nazaran, gerekli stok hareketleri ile tamamlanmak suretiyle peşin fiatlar sistemi fiat belirsizliğini önemli nisbette azaltabilir.

5) *Sabit masrafları mütehavvil masraflar haline getirmek :* Aşırı belirsizliğin mevcut olduğu hallerde borçlanmanın öz sermayenin tahavvül sahasını genişletmesi dolayısıyla belirsizliği daha da artırması temayülünün ziraatte orta ve uzun vâdeli yatırımları tahdit etmesi meselesi üzerinde daha önce durmuş ve sabit borç taahhütlerinden kurtulmak maksadiyle çiftçinin sermaye teşvizi yerine aile işgücünden istifade suretiyle istihsal artırma yolunu tercih ettiğini belirtmiştik. Ziraî makinelerin kullanılmasında, sabit masrafları mütehavvil masraf haline getirmenin bir yolu da kiracılık olduğuna nazaran, «ziraî makine kiralama teşkilâtı» nm Ziraat Bankası veya kooperatifler çerçevesinde kurulması istihsal faktörlerinin daha yeterli bir tahsisine yol açabilir. Gerçekten, bu suretle sermayenin artması, toprağın marjinal produktivitesini önemli surette artıracığına nazaran, kiralama suretiyle işletme cesametinin genişlemesiyle beraber yürüyecektir. Memleketimizde ziraî kalkınmanın önemli surette bu iki faktöre bağlı olduğuna da şüphe yoktur.

Görüldüğü gibi, mevcut müesseseler çerçevesinde alınabilecek pek çok tedbir mevcuttur ve herbiri ziraî sektördeki aşırı belirsizliğin tesirlerini kısmen de olsa hafifletebilir. Sözkonusu tedbirlerin ziraî sektörü «rüçhanlı» bir duruma getirmek suretiyle, ziraatle diğer iktisadî faaliyet kolları arasında istihsal faktörlerinin yetersiz bir tahsisine yol açacağını sanmamaktayız. Zira, ne verim ve fiat ne de gelir belirsizliği hiçbir sektörde ziraatte olduğu kadar şiddetli değildir. Ayrıca, ziraatte bulunmayan hukukî şekillerin —anonim şirket, limited şirket gibi— bu faaliyet kollarında belirsizliğin tesirlerini azalttığına da şüphe yoktur. Bu itibarla, piyasa mekanizmasının yeterli bir şekilde işlemlerini mümkün kılacak devlet müdahalesini ziraî sektör bakımından zarurî görmekteyiz.